

Місіонерська робота православних братств у Правобережній Україні у 60–ті роки ХІХ – на початку ХХ ст.

Визначено причини відродження православних братств у 60–ті роки ХІХ ст. З'ясовано роль братств у протистоянні з пізньопротестантськими релігійними об'єднаннями у Правобережній Україні в 60–ті роки ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: братства, сектанти, місіонерська діяльність.

Православні церковні братства відіграли винятково важливу роль у релігійному житті, розвитку культури та освіти на українських землях у ХV–ХVІІ ст. Їхня діяльність у зазначений період значною мірою висвітлена у науковій літературі, але подальша доля цих організацій залишилася поза увагою дослідників. Між тим у 60–ті роки ХІХ ст. православні братства отримують черговий імпульс для розвитку, відроджуються старі та з'являються нові подібні об'єднання. Лише окремі сторони їх роботи відображені в загальних працях, присвячених історії церкви, зокрема, у дослідженнях С.О. Гладкого [1], С.І. Жилюка [2], В.Г. Меші [3], Г.М. Надтоки [4], С.В. Римського [5], М.О. Смирнова [6]. Тому існує потреба продовжити науковий пошук та з'ясувати усі аспекти діяльності православних братств, а серед них і місіонерську роботу, зокрема роль цих організацій у боротьбі з поширенням пізньопротестантських віровчень.

Прообразом для православних братств ХІХ ст. стали існуючі ще в ХV–ХVІІ ст. при церквах і монастирях громади мирян і духовенства, покликані оберігати православну віру. Після приєднання українських земель до Російської імперії діяльність цих братств поступово зводиться нанівець, оскільки церква орієнтувалася не на допомогу таких імпровізованих об'єднань, а на підтримку держави. Проте у ХІХ ст., у зв'язку з польськими повстаннями, православні братства повертаються до життя у ролі захисника віри, традицій та існуючого режиму [6,с.453]. Влада уважно слідкувала за процесом відродження братств та намагалася скоординувати його у потрібному для себе руслі. Тому Міністерство внутрішніх справ розробило правила, які визначали завдання та регламентували діяльність цих організацій. У 1864 р. вказані правила були затверджені і з того часу братства розгорнули активну місіонерську, видавничу та благодійну роботу, спрямовану на боротьбу з інослав'ям, тобто католицизмом і протестантизмом. Основні напрямки роботи православних братств включали у себе релігійно–просвітницьку, місіонерську та благодійну діяльність [7,с.51]. Проте важливим залишався політичний підтекст їх роботи, що видно з резолюції, внесеної з ініціативи тодішнього міністра МВС П.О. Валуєва при обговоренні питання про доцільність відкриття православних братств. На думку міністра, ці братства корисні, а в західних губерніях просто необхідні, а тому варто було регулювати їх відродження та діяльність «відповідно із завданнями уряду» [5,с.365] (підкреслено нами – І.О.).

Одними з перших православні братства з'явилися у Києві та Кам'янці–Подільському. 15 липня 1864 р. у Києві при Софійському соборі відкривається Свято–Володимирське братство [8,с.591], а 21 листопада 1864 р. у Кам'янці–Подільському – братство при Кафедральному соборі [9,с.200]. Головні зусилля цих організацій спрямовувалися на розвиток народної освіти та піднесення морального рівня населення регіону [10,с.208]. Проте з часом, у міру поширення пізньопротестантських конфесій, важливим вектором діяльності братств стає боротьба з останніми. У рамках цієї боротьби братства обирали місця для місіонерських співбесід, матеріально підтримували єпархіальних та окружних місіонерів та їх помічників, влаштовували посади постійних братських місіонерів, організували роз'їзні місії. Частина братств займалася вивченням особливостей сектантських віровчень та способу життя протестантів, видавничою роботою [11,с.182].

У 1903 р. волинський єпархіальний місіонер В.Левицький навіть розробив проєкт статуту православних братств, завданням яких мала стати виключно протидія інослав'ю. У ньому зазначалося, що члени братств повинні спостерігати за станом сектантства в своїх парафіях, повертати сектантів до православної віри, повідомляти священику про всі події в сектантському житті, поглиблювати свої знання з історії сектантства і вдосконалювати методи боротьби з ним тощо [12,арк.3–3зв]. Отже, на думку священика, православне населення мало нести колективну відповідальність за непорушність підвалин церкви. Ті ж ідеї лунали з боку вищого церковного керівництва. Так, високопоставлений чиновник Св. Синоду РПЦ В.М.Скворцов під час зустрічі з київським духовенством наголошував, що для успішної боротьби з сектантством потрібно об'єднати спільні зусилля духовенства й усього православного населення [13,с.231].

З початком революції 1905–1907 рр. існуючі братства різко пошвидко втратили свою діяльність, виникли нові подібні об'єднання. Зокрема, у 1906 р. у м. Кам'янці–Подільському при Свято–Троїцькому монастирі засновується Подільське Свято–Троїцьке місіонерське братство. Про масштаби його діяльності свідчить той факт, що лише протягом 1908 р. воно розіслало по церквах та парафіях Подільської єпархії літератури місіонерського та релігійно–морального змісту на загальну суму у 15.260 руб. [14,арк.42]. У 1909 р. аналогічні братства з'явилися в Балтському та Вінницькому повітах, в 1911 р. – у Гайсинському та Кам'янецькому повітах, в 1912 р. – у м. Оринін Кам'янецького повіту [15,арк.7,10зв,13,25–25зв,66–66зв].

Такі організації виникали там, де, на думку їх засновників, існувала найбільша небезпека для православної церкви з боку інших релігійних конфесій. Так, у звіті про стан Подільської єпархії за 1908 р. відмічалося значне поширення сектантства у с. Осолінка Літинського повіту Подільської губернії. Відповідно, саме тут організовується парафіяльне братство, яке з метою «боротьби зі штундизмом» лише протягом 1908 р. витратило на благодійність близько 300 руб. [14,арк.35зв–36]. На нашу думку, акцентування братством уваги на благодійності пов'язувалося з бажанням прихильників православ'я протиставити її подібним крокам з боку пізньопротестантських громад.

Важливим напрямком місіонерської діяльності православного духовенства та членів братств стало поширення серед православного населення антисектантської літератури – книг, брошур тощо. Так, київське Вознесенське парафіяльне братство в 1908 р. роздавало православним примірники «Протисектантського катехізису» петербурзького місіонера Д.Боголюбова. Крім цього, членами братства було розповсюджено п'ять тисяч антисектантських листків [16,арк.7зв–8]. З метою підвищення ефективності роботи церкви у цьому напрямку запроваджувалися спеціальні посади книгонош–місіонерів. Зокрема, рішення про введення чотирьох таких посад з окладом у 300 руб. було прийняте влітку 1912 р. на Черкаському місіонерському з'їзді [17,с.1071]. Православне духовенство вбачало в поширенні літератури антисектантського спрямування важливий засіб збереження православної віри, а тому рекомендувало не шкодувати коштів на цю справу. Досить емоційно про це писав таращанський повітовий місіонер Ф.Хижняков у листі до Київської єпархіальної місіонерської ради у жовтні 1909 р.: «Шкодувати церковні гроші на виписку таких (антисектантських – І.О.) листків, або ж відмовлятися мізерністю коштів... грішно і злочинно. Там, де мова йде про спасіння душ людських від загибелі – усі інші потреби церковні мають бути поставлені на другорядне місце» [18,арк.2зв].

Православні братства звертали особливу увагу на виховання молоді у душі панівної церкви, на те, щоб знешкодити вплив сектантів на підростаюче покоління. У цьому плані показовою виявилася справа підлітка з м. Києва І.Куличевського, котра розглядалася в духовній консисторії в 1904 р. Суть її полягала в наступному. Батько підлітка віддав свого сина навчатися ремеслу до «шевця–штундиста» Т.Мажного. Останній почав примушувати І.Куличевського, всупереч його волі, відвідувати дитячі молитовні зібрання сектантів. У результаті розслідування консисторії з'ясувалося, що після смерті дружини Куличевський–старший залишився з кількома малолітніми дітьми і виявився не в змозі їх виховувати. Представники православної церкви, мабуть, «натиснули» на батька і між ним та консисторією укладається угода про те, що над його дітьми візьме опіку Київське Свято–Володимирське братство. Дітячі консисторії з задоволенням від-

значали, що подальше виховання дітей Куличевського «...у душі православної релігії можна вважати цілком забезпеченим» [19].

На 1912 р. у Київській єпархії найпомітнішою була діяльність Свято–Володимирського, Свято–Федорівського, Борисо–Глібського, Таращанського Свято–Георієвського братств, у Волинській єпархії – Володимиро–Василіївського, Анастасіївського, Луцького Хрестовоздвиженського, Острозького Кирило–Мефодіївського братств, у Подільській єпархії – Подільського Свято–Володимирського братства [1,с.22–23].

Загалом, цивільне та церковне керівництво подавало діяльність братств як всезагальний стихійний вияв народного руху, спрямованого на захист православ'я. Проте неупереджена оцінка їх функціонування була далеко не такою райдужною. Зокрема, професор Московської духовної академії, постійний дописувач часопису «Богословський вісник», а з 1909 по 1912 рр. його редактор М.О. Заозерський досить критично ставився до спроб деяких авторів відображати лише позитивні сторони роботи православних братств. Він зазначав, що, на жаль, серед членів братств лише незначна частина вирізнялася активністю та вболівала за розвиток братської справи, участь більшості обмежувалася сплатою членських внесків у кілька рублів на рік, та й ті нерідко здавалися з небажанням [11,с.184–185]. Чимало братств існувало формально або ж обмежувало свою роботу піклуванням про суто господарські потреби церкви [1,с.23].

Діяльність православних братств знаходилася під пильним контролем вищого церковного керівництва і всіляко ним заохочувалась. Так, консервативно–монархічна газета «Життя Волині» відзначала в січні 1911 р., що у зв'язку з особливо корисною діяльністю деяких братств Західного краю на користь православ'я та російської народності Св. Синод вирішив призначити деяким з них допомогу по 250 руб. кожному. По Волинській єпархії допомога була призначена Луцькому Хрестовоздвиженському, Володимир–Волинському та Острозькому Кирило–Мефодіївському братствам [20,с.3]. Водночас, надмірний контроль за православними братствами з боку держави, намагання влади використати їх у своїх утилітарних цілях не давали їм можливості повністю розкрити свій потенціал, знижували їх значення в релігійному житті регіону. У 1894 р. М.О. Заозерський зазначав, що православні братства безумовно були корисними, а їх діяльність важливою, проте створені за ініціативою «керівництва», вони аж ніяк не свідчили про піднесення релігійно–моральної свідомості, а тому й покладати на них великі надії не було підстав [11,с.185]. Навіть сучасні російські дослідники визнають, що братства служили, головним чином, політичним цілям уряду – русифікації краю – і не залишили помітного сліду у вирішенні завдань церковної реформи, а через їх незначну кількість їм не вдалося позитивно вплинути на підвищення авторитету духовенства або зближення його з народом [5,с.368].

Отже, відродження православних братств у 60–ті роки ХІХ ст. стало важливим явищем релігійного життя. У Правобережній Україні діяльність братств була зорієнтована на піднесення релігійно–морального духу населення, захист православної церкви від католицьких та уніатських впливів, а пізніше і на боротьбу з поширенням пізньопротестантських конфесій. Діяльність цих організацій мала певний позитивний ефект, проте їх залежність від держави, формалізм в організації заважали у повній мірі реалізувати завдання, покладені на них.

Список використаних джерел

1. Гладкий С.О. Культурницька діяльність парафіяльного духовенства православних єпархій України на початку ХХ ст. / С.О. Гладкий. – Запоріжжя, 1997. – 50 с.
2. Жилюк С.І. Російська православна церква на Волині (1793–1917) / С.І. Жилюк. – Житомир, 1996. – 173 с.
3. Меша В.Г. Конфесійний та суспільний аспекти розвитку православної церкви в Україні 1875–1900 років / В.Г. Меша. – Донецьк, 2007. – 354 с.
4. Надтока Г.М. Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально–релігійний аспект / Г.М. Надтока. – К., 1998. – 271 с.
5. Римский С.В. Российская церковь в эпоху великих реформ (Церковные реформы в России 1860–1870–х годов) / С.В. Римский. – М., 1999. – 568 с.

6. Смирнов Н.А. Миссионерская деятельность церкви (вторая половина XIX в. – 1917 г.) / Н.А. Смирнов // Русское православие: веки истории. – М., 1989. – С.438–462.
7. Папков А.А. Церковные братства: Краткий статистический очерк о положении церковных братств к началу 1893 года / А.А. Папков. – СПб., 1893. – 146 с.
8. Киевское Свято–Владимирское, при Софийском соборе, братство // Киевские епархиальные ведомости. – 1864. – №19, ч. неоф. – С.591–604.
9. Устав братства при Кафедральном соборе в г. Каменце // Киевские епархиальные ведомости. – 1865. – №5, ч. неоф. – С.195–202.
10. Извлечение из всеподданнейшего отчета обер–прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1866 год // Киевские епархиальные ведомости. – 1868. – №5, ч. неоф. – С.204–216.
11. Заозерский Н.А. Братское дело в Православной России / Н.А. Заозерский // Богословский вестник. – 1894. – №10. – С.174–197.
12. Державний архів Житомирської області. – Ф.1. – Оп.31. – Спр.668.
13. Миссионерское собеседование // Киевские епархиальные ведомости. – 1910. – №8–9, ч. неоф. – С.230–232.
14. Российский государственный исторический архив. – Ф.796. – Оп.442. – Спр.2291.
15. Державний архів Хмельницької області. – Ф.228. – Оп.1. – Спр.8199.
16. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф.127. – Оп.787. – Спр.182.
17. Доклады, обсуждавшиеся на миссионерском съезде в г. Черкассах, происходившем 18–22 июня 1912 года // Киевские епархиальные ведомости. – 1912. – №45, ч. неоф. – С.1069–1071.
18. ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1005. – Спр.84. – Арк.2 зв.
19. Обеспечение православного воспитания детей // История Евангельского движения в Евразии (1.0) [Электронный ресурс]: материалы и документы. – Одесса, 2001. – 1 электрон. опт. диск (CD–ROM); 12 см.
20. Местная жизнь // Жизнь Волыни. – 1911. – 22 января. – С.3.

Опря И.А. Миссионерская работа православных братств в Правобережной Украине в 60–е годы XIX – начале XX в.

Определены причины возрождения православных братств в 60–е годы XIX века. Выяснена роль братств в противостоянии с позднепротестантскими религиозными объединениями в Правобережной Украине в 60–е годы XIX – начале XX в.

Ключевые слова: братства, сектанты, миссионерская деятельность.

Oprya, I.A. Missionary work of the orthodox brotherhoods in the Right–Bank Ukraine at the 60–ies of the XIXth – the beginning of the XXth centuries

The reasons for the orthodox brotherhoods revival in the 60–ies of the XIXth century are defined. The role of the brotherhoods in the confrontation with the Late Protestant Communities in the Right–Bank Ukraine at the end of the XIXth – the beginning of the XXth centuries is elucidated.

Key words: brotherhoods, sect members, missionary work.